

het niet geheel betrouwbare, indruk van de Venlose inkomsten en uitgaven in de tweede helft van de veertiende eeuw. Zodra hij buiten dat terrein treedt is zijn werk ronduit zwak. Het blijft onder het niveau van verantwoorde lokale geschiedschrijving. De recensent verbaast zich dan ook over het feit dat de uitgaaf financieel mede mogelijk is gemaakt door de Stichting ter bevordering van het cultuurbezit der gemeente Venlo en het Prins Bernhard Cultuurfonds Limburg. Dat de bestuurders van deze fondsen zelf niet tot beoordeling van het bij hun ingediende manuscript in staat waren, is begrijpelijk, maar dat zij het niet aan terzake deskundigen hebben voorgelegd, is een blunder van de eerste orde.

P. Nève

S. Dünnebeil, ed., *Die Protokollbücher des Ordens vom Goldenen Vlies, I, Herzog Philipp der Gute 1430-1467. Mit den Aufzeichnungen des Wappenkönigs Toison d'or, Regesten und dem Text der Ordensstatuten* (Instrumenta IX; Stuttgart: Jan Thorbecke Verlag, 2002, 262 blz., €34,-, ISBN 3 7995 7273 2); *Idem, Die Protokollbücher des Ordens vom Goldenen Vlies, II, Das Ordensfest 1468 in Brügge unter Herzog Karl dem Kühnen. Mit einem Regestenverzeichnis* (Instrumenta XII; Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag, 2003, 239 blz., €38,-, ISBN 3 7995 7912 5); P. Ehm-Schnocks, H. von Seggern, 'Recueil du Fay.' *Die Briefsammlung des Claude de Neufchâtel zur Geschichte Karls des Kühnen 1474-1477 (1505)* (Instrumenta X; Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag, 2003, 230 blz., ISBN 3 7995 7274 0).

Werner Paravicini heeft zich in de laatste decennia gemanifesteerd als de grote uitgever van bronnen met betrekking tot de hertogen van Bourgondië uit het huis Valois. Met een groep van studenten zorgde de Duitse historicus voor (onder meer) de publicatie van de hofordonnanties, de *escroes des gaiges* (vergoedingen voor lieden die aan het hertogelijk hof vertoefden), een inventaris van de correspondentie van Karel de Stoute, een overzicht van diens oorkonden en mandaten en de rekeningen van diens argentier uit de jaren 1468-1469. Deze werken hebben in de Nederlandse geschiedwetenschap nog niet veel aandacht gekregen, maar zij bieden werkelijk een schat aan informatie over de elite van de Bourgondische landen. Dat blijkt nog eens uit de meest recente uitgaven met stukken van de orde van het Gulden Vlies en de brieven van Karel de Stoute, Maria van Bourgondië en Maximiliaan van Oostenrijk aan Claude de Neufchâtel, stadhouder en gouverneur van Luxemburg, die een vertrouweling van de hertogelijke familie was.

De orde van het Gulden Vlies, opgericht door hertog Filips van Bourgondië in 1430, is zonder twijfel één van de meest prestigieuze ridderorden uit de Westerse geschiedenis. Dat blijkt vooral uit de talrijke publicaties met betrekking tot de orde, waaronder een repertorium van leden uit de vijftiende eeuw, dat in 2000 zelfs een herdruk beleefde. Tevens werden er in de vorige eeuw tentoonstellingen over de orde gehouden, met allerlei ordekettingen, ordekleiding, statutenboeken en andere pronkstukken, die grote internationale belangstelling trokken. Vreemd genoeg is bij deze aanhoudende belangstelling nooit veel aandacht geweest voor de protocolboeken van de orde, de officiële verslagen van de bijeenkomsten, die voor de jaren 1430-1559 allemaal bewaard zijn gebleven. In 1830 publiceerde baron Frédéric de Reiffenberg een samenvatting van deze boeken, maar in hoeverre hij betrouwbaar en volledig was, bleef altijd onduidelijk. Zeker is wel dat historici en andere belangstellenden zichzelf tekort gedaan hebben met het resumé van De Reiffenberg, blijkens de uitgave van de oudste protocolboeken die Sonja Dünnebeil onder auspiciën van Werner Paravicini verzorgde.

Het eerste deel van deze bronnenuitgave bestaat uit het protocolboek over de jaren 1430-1467, de aantekeningen van Jean le Fèvre de Saint-Remy alias Toison d'or, de wapenkoning van de orde, en de statuten van de orde met latere toevoegingen, gebaseerd op een statutenboek uit de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Het tweede deel bevat het protocolboek van het kapittel van Brugge van mei 1468. Elke paragraaf van de Oudfranse tekst wordt voorafgegaan door een korte samenvatting in het Duits. Beide uitgaven bevatten een uitvoerige beschrijving van het desbetreffende handschrift inclusief watermerken, een lijst van leden vanaf 1430 en een regestenlijst van relevante documenten, die uitsluitend uit het archief van de orde afkomstig zijn. Voorts hebben zij allebei een lijst van bronnen en literatuur en een index op persoons- en plaatsnamen.

De oudste protocolboeken laten goed zien, hoe de orde uitgroeide van een 'herenclub' van vertrouwelingen en naaste medewerkers van Filips van Bourgondië tot een instrument in de internationale politiek om bondgenoten nader aan de hertog te binden. Het waren namelijk niet alleen allerlei hertogen, graven en heren in en om de Bourgondische landen die lid werden (gemaakt), ook de koningen van Aragon en Engeland werden voor de orde gewonnen. Dergelijke hoge leden wilden niet verplicht worden tot militaire steun aan het ordehoofd zoals 'gewone' Vliesridders, vandaar dat de statuten voor hen speciaal werden aangepast.

De uitgave van de protocolboeken is ook uit het oogpunt van de Nederlandse geschiedenis belangrijk, omdat diverse Vliesridders uit Vlaanderen en Henegouwen stadhouder van Holland en Zeeland waren, of anderszins functies en/of goederen in deze gewesten hadden. Reinoud van Brederode, Frank en Hendrik van Borselen waren de enige Hollanders en Zeeuwen, die tussen 1445 en 1477 zitting hadden in de orde. Adolf van Egmond, de latere hertog van Gelre, mocht zich vanaf 1461 Vliesridder noemen. Tal van nieuwe gegevens over deze leden zijn terug te vinden in de verslagen van de vergaderingen en met name in het onderzoek naar het gedrag van de leden, dat op elk kapittel werd uitgevoerd. Het protocolboek verhaalt op beeldende wijze het conflict dat op het kapittel van 1456 ontstond tussen Reinoud van Brederode en Filips van Bourgondië, doordat zij elk hun eigen kandidaat ondersteunden in de strijd om de bisschopsstoel van Utrecht. Reinoud moest letterlijk en figuurlijk op de knieën voor zijn landsheer en ordeheer, anders was hij uit de orde gezet. Hendrik van Borselen vertelde op de vergadering van 1468 dat hij in 1425 voor de slag bij Brouwershaven tot ridder werd geslagen in een (vergeefse) poging een betere zitplaats in de vergadering te krijgen dan Jean van Auxy. Ook onthullend is het wegblijven van Adolf van Egmond en Jan van Kleef op hetzelfde kapittel van 1468, omdat zij er blijkbaar weinig voor voelden persoonlijk tekst en uitleg te geven waarom zij met elkaar oorlog voerden. Behalve zulke uitingen van 'grote politiek' vinden we in de protocolboeken ook tal van *petits faits*, zoals de buitenechtelijke escapades van sommige Vliesridders. Kortom, ook voor onderzoek naar de normen en waarden van de elite van de Bourgondische landen vormen deze protocolboeken een goudmijn.

De derde bronnenpublicatie betreft de correspondentie van Karel de Stoute, Maria van Bourgondië en Maximiliaan van Oostenrijk met Claude de Neufchâtel. Het gaat hierbij om 184 compleet uitgegeven brieven uit de periode 1474-1505, waarvan het merendeel (137) van vóór 5 januari 1477. Zij zijn ontleend aan drie registers uit de zestiende en zeventiende eeuw, die tegenwoordig in Luxemburg, Brussel en Parijs worden bewaard. Claude was als stadhouder en gouverneur van Luxemburg nauw betrokken bij de troepenorganisatie van Karel de Stoute. De meeste brieven gaan dan ook over militaire aangelegenheden, zoals de brief van Karel van 31 december 1476 geschreven in het legerkamp voor Nancy. Het is de laatst bekende brief van de hertog, die vijf dagen later zou sneuvelen in een veldslag tegen de Zwitsers. De brieven bevatten nauwelijks nieuws uit de Nederlanden, maar bieden veel achtergrondinformatie over

bijvoorbeeld het beleg van Neuss, waar wel Hollanders, Zeeuwen en Geldersen aanwezig waren. Het is gezien de vertrouwenspositie van Claude niet vreemd dat hij lid werd van de orde van het Gulden Vlies, maar dat gebeurde pas op het kapittel van 1491. Het is onduidelijk waarom zijn uitverkiezing zo lang op zich heeft laten wachten, maar dit gegeven toont nog eens aan hoe intrigerend de geschiedenis van deze ridderorde is.

Dankzij de uitgaven van de protocolboeken is de gang van zaken op de kapitels tussen 1430 en 1468 voor het eerst eens goed te volgen. Onderzoekers hoeven nu niet meer de bewerking van De Reiffenberg te gebruiken, maar kunnen rechtstreeks verwijzen en citeren naar de originele tekst. Bij de annotatie zijn er hier en daar wel wat foutjes ingeslopen: de hertog van Gelre in 1445 is Arnold van Egmond en niet Adolf (96, wel goed in het register) en Frank van Borselen overleed op 19 november 1470 en niet 1478 (register). Het valt te hopen dat deel drie over het kapittel van Valenciennes in 1473 niet lang op zich laat wachten en dat Paravicini c. s. ook de protocolboeken vanaf 1478 zullen gaan uitgeven.

Michel van Gent

C. Boschma-Aarnoudse, *Tot verbetering van de neeringe deser stede. Edam en de Zeevang in de late Middeleeuwen en de 16de eeuw* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2003, Amsterdamse historische reeks, Grote serie XXX; Hilversum: Verloren, 2003, 488 blz., €25,- ISBN 90 6550 716 7).

In dit aan de Universiteit van Amsterdam verdedigde proefschrift staan Edam en de omliggende dorpen in de Zeevang, het plattlandsgebied ten noorden van de stad, tijdens de late Middeleeuwen en de zestiende eeuw centraal. Op basis van belastingkohieren analyseert de auteur voor de jaren 1462-1569 de transformatie van de agrarische samenleving in de Zeevang, in de context van de wisselwerking tussen stad en platteland, naar een nieuwe, 'moderne', burgerlijke samenleving. In de agrarische sector voltrok zich een geleidelijke omwenteling van ongespecialiseerde boerenhuishoudingen naar een meer kapitalistisch getinte plattlands-samenleving. Kenmerkend hierbij waren bedrijfsmatige specialisatie en arbeidsdeling. (18)

Het onderzoek kent in feite twee uitgangspunten. Allereerst vormde de bewerking en analyse van een serie laat-middeleeuwse belastingkohieren betreffende Edam en de dorpen in de Zeevang het startpunt. Vervolgens werd dit materiaal gebruikt om een bijdrage te leveren aan het debat over de specialisatiegraad van het (laat)-middeleeuwse platteland, zoals dat door De Vries, Noordegraaf, Van Zanden en Hoppenbrouwers werd gevoerd. Hierbij was het kernpunt of de agrarische middelen van bestaan van de plattlandsbewoners borg stonden voor een volledig inkomen, of dat nevenarbeid hiervoor noodzakelijk was.

Het boek is chronologisch van opzet. Binnen elk van de zeven hoofdstukken komen terugkerende thema's als bevolking, agrarische ontwikkelingen, handel en scheepvaart, nijverheid (vooral de scheepsbouw) en bestuur aan de orde. Het boek begint nogal traag met een aanloop van drie hoofdstukken over de jaren 1000 tot 1460. In de volgende vier hoofdstukken komen vervolgens de perioden 1460-1500, 1500-1530, 1530-1560 en 1560-1590 aan de orde. Het geheel wordt afgesloten met een samenvatting en nabeschuiving. In de bijlagen wordt vooral ingegaan op de herkomst en werking van de grafelijke heffingen in de Zeevang en wordt een toelichting en verantwoording gegeven van de geanalyseerde (belasting)kohieren. Naast een persoonsnamenregister en een topografisch register ontbreekt helaas een zakenindex.

De vraag is nu welke bijdrage het proefschrift heeft geleverd aan het hierboven gemelde